

reze încă un tip de ritual standard. Am impresia că aproape în fiecare tumul se constată aspecte particulare care îl disting de ceilalți. În primul rând se așteaptă rezultatele expertizei oaselor calcinate, mai ales a celor descoperite recent. O analiză mai veche, efectuată la București, arăta că marea majoritate, dacă nu chiar totalitatea resturilor cremate, sunt de animale. Oasele arse provenind din primii tumuli cercetați în anii '60, despre care se afirmă că ar fi fost umane, s-au pierdut – după câte știu – fără să fi fost supuse unei expertize specializate. Desigur, lipsa unor resturi osoase umane nu ne obligă să negăm caracterul cu precădere funerar al acestui sit. Lipsa (sau raritatea) prezenței oaselor umane pare a fi un fenomen specific pe lungi intervale din mileniul I a. Chr. în spațiul carpatodunărean (am scris despre aceste lucruri în altă parte: de ex., în *Festschrift für A. Jockenhövel...*, Rahden/Westf., 2008, pp. 269-272). De fapt, se poate afirma că în cazul descoperirilor de la Lăpuș nu cunoaștem ritul funerar practicat acolo. Presupunerea că ar fi fost în principal incinerarea nu are deocamdată un suport documentar cert.

Pe de altă parte, identificarea cu ajutorul prospecției magnetometrice a unor construcții din lemn și lut la baza tumulilor recent explorați – fapt de altfel și verificat prin săpătură ulterioară – poate sugera atât prezența unor „capele mortuare” (de tip *Totenhäuser*), cât și a unor sanctuare. De altfel, nu există nici o contradicție între cele două aspecte ale respectivelor construcții; funcțiile lor pot coexista. Asemănarea acestor construcții cu sanctuarul mormânt post-miceni (cca. sec. XII-XI a. Chr.) de la Lefkandi (Euboia), publicat de Popham et alii în 1993, nu pare deloc a fi întâmplătoare, nici din punct de vedere tipologic, nici cronologic. Ar fi de văzut dacă astfel de structuri se vor mai descoperi și în alți tumuli sau dacă vor fi fost, fără a fi fost depistați, și în unii tumuli săpați mai de mult.

În sfârșit, pentru a obține o imagine edificatoare asupra descoperirilor de la Lăpuș, va trebui să așteptăm publicarea integrală a inventarelor respectivelor tumuli, fapt deloc ușor de realizat. Amintesc că numărul pieselor ceramice din unii tumuli este de ordinul sutelor sau chiar miilor. De asemenea, în Muzeul Județean din Baia Mare se află încă multe piese ceramice a căror formă curioasă nu ne permite să apreciem și funcția lor, care, se presupune, va fi fost în legătură cu cultul practicat în situl respectiv.

Toate aceste gânduri, nu neapărat critice și de care nu mă pot abține a le exprima în scris aici și care se mărginesc strict la o descoperire punctuală – tumulii de la Lăpuș – în care sunt personal interesat și implicat, nu afectează absolut de loc valoarea și importanța repertoriului de față. Pe lângă utilitatea lui, indispensabilă pentru orice cercetător interesat, repertoriul întocmit de d-l. Kacsó este un bun exemplu de cum ar trebui să fie alcătuite lucrări de acest profil din întreaga Românie. Recomand cu toată convingerea consultarea acestui repertoriu arheologic.

Alexandru VULPE

Valerie M. Hope

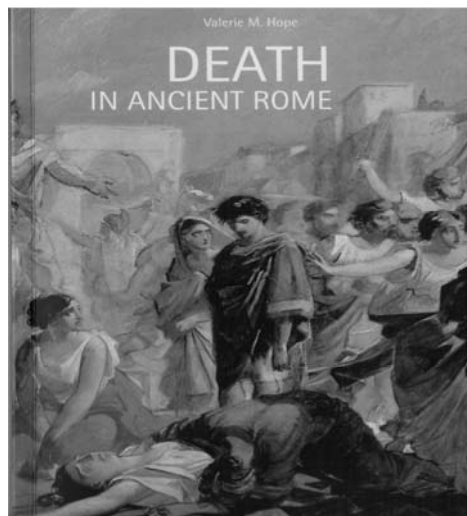
Death in Ancient Rome. A Sourcebook

Routledge, London and New York, 2007

Cartea este adresată mai multor categorii de public – specialiștii interesați, din toate punctele de vedere, de fenomenul morții în lumea romană, specialiștii interesați de fenomenul morții în alte perioade de timp, sociologi, antropologi, studenții la Studii Clasice.

Autoarea consideră că studiile, foarte numeroase, referitoare la moarte în lumea romană au o abordare fragmentată, pe categorii de materiale, lipsindu-le abordarea integrată. În ultima perioadă există un interes crescut al cercetătorilor pentru literatura morții la romani, dar aceste surse literare oglindesc doar perspectiva unei elite masculine educate, din centrul statului roman, fiind foarte probabil să nu fie reprezentative pentru păturile largi ale populației.

Lucrarea nu trece în revistă toate sursele scrise despre moarte în lumea romană, ci își propune să ofere mostre din probele existente, și să illustreze principalele ritualuri și credințe asociate cu moartea în lumea romană.

Ca zonă geografică, lucrare este concentrată pe Roma și Italia, dar se folosesc descoperiri și din alte părți ale lumii romane. Perioada de timp acoperită este cea a sec. I î.Hr. – II d.Hr., perioada de apogeu a civilizației romane. Sursele filosofice și religioase discutate sunt păgâne, iar unele fragmente din scrierile autorilor creștini au fost utilizate pentru a lămurii credințele generale și practicile păgâne.

Fiecare dintre sursele citate este însoțită de câteva indicații de bază (date, loc de proveniență, bibliografie), pentru a fi înțeleasă în contextul ei; textele surselor sunt redată în limba engleză.

Capitolul I, **A muri**, este subdivizat în următoarele părți: *Mortalitatea copiilor; Moartea la bătrânețe; Boală și dezastru; Crimă și dezordine; Bătălie și asediu; Moartea ca spectacol; Sinuciderea; Dragoste și moarte; Morți bune și morți rele*. Câteva din concluziile autoarei sunt:

- Este greu de cuantificat mortalitatea la Roma, deoarece sursele pe care le avem nu oferă decât informații foarte parțiale/cu grad redus de credibilitate.
- Speranța de viață pe ansamblul populației era de 25-30 de ani, iar pentru cei care treceau de bolile copilăriei de 40-50 de ani.
- Pentru oamenii aparținând elitei moartea avea și un element de spectacol, iar o temă literară răspândită era aceea că moartea trebuie înfruntată bine, indiferent de circumstanțe.

Capitolul al II-lea, **Mortalitate și memorie**, are următoarele părți: *Născut pentru a muri; Mănâncă, bea, fii fericit!; Trăiește clipă!; Trăiește bine și mori bine; Alcătuirea unui testament; Vânătorii de moșteniri; Testamente și memorie; Monumente și memorie*. Dintre concluziile autoarei reținem:

- Unii romani vedeau viața ca pe ceva ce trebuie savurat, deoarece moartea făcea să fie uitați.
- Alți romani considerau că viața este o pregătire pentru marele necunoscut, de unde și motivația pentru o viață chibzuită, sobră.
- Oamenii practici se pregăteau de moarte redactând un testament, care să le protejeze interesele, să le întrețină memoria și numele.
- Monumentele funerare aveau un rol important în promovarea amintirii defunctului.

Capitolul al III-lea, **Funeraliile**, este împărțit astfel: *Planificare, instrucțiuni, cost; Antreprenorii de pompe funebre; Momentul morții; Bocete și discursuri; Ardere și înhumație; După funeralii; Funeraliile elitei*. Câteva dintre concluziile capitolului sunt:

- Funeraliile cădeau în sarcina moștenitorului, dacă defunctul nu ceruse altfel prin testament.
- Organizarea funeraliilor putea fi făcută de antreprenorii de pompe funebre, dacă familia își permitea; ei reprezentau o categorie socială puțin respectată și de rău augur.
- Existau anumite așteptări idealizate legate de modul în care omul înfrunta moartea, iar literatura latină pune accentul pe morțile oamenilor aparținând elitei, comentându-le puțin pe cele ale oamenilor obișnuiți.

Capitolul al IV-lea, **Cimitirul**, are următoarele subdiviziuni: *Înmormântarea urbană; Dezvoltarea cimitirelor; Monumente în cimitire; Mormintele în peisaj; Întreținerea cimitirului; Înmormântări și cimitire militare; Excluderea din cimitir; Abuzul asupra mormintelor*. Reținem câteva dintre concluziile acestui capitol:

- Autoritățile urbane stabileau reguli pentru eliminarea cadavrelor și impuneau așezarea cimitirelor în afara zidurilor, pentru a-i separa pe morți de cei vii.
- În unele zone estice ale Imperiului Roman existau morminte monumentale în orașe, continuându-se tradiția mai veche de onorare a cetățenilor cu merite deosebite; astfel de cazuri există și în zonele vestice ale Imperiului Roman, dar sunt foarte rare.
- Cei bogați își marcau mormintele cu monumente funerare care semnalizau mormântul, îi salutau pe cei care intrau în oraș și dădeau un „Rămas bun!” celor care plecau.
- Existau unele grupuri sociale – gladiatorii, prostituatele, antreprenorii de pompe funebre – considerate „necurate”, „impure” pentru că se înjoseau pentru profit; din această cauză erau excluși de la înmormântare în cimitirele obișnuite, sau mormintele lor erau separate de restul.

Capitolul al V-lea, **Tristețea**, are următoarele părți: *Indicații pentru jelire; Părinți și copii; Iubirea pierdută; Cicero și tristețea; Consolația filosofică; Lamentații și consolații poetice*. Autoarea subliniază că:

- Sursele pe care le avem la îndemână nu ne permit să reconstituim prea bine modul în care romanii simțeau și exprimau tristețea, ci cunoaștem mai bine ceea ce era așteptat, în termeni de comportament.
- Reacția la durere, tristețea era foarte diferită la locuitorii lumii romane; nu trebuie să-i considerăm pe toți imuni la durere, dar nici să nu considerăm emoțiile exprimate de ei ca simple produse ale convenției.

- La romani se discuta, în cercurile intelectualilor, dacă tristețea era un răspuns natural sau un produs al așteptărilor societății, și se încerca evaluarea influenței pe care sexul, vârsta și statutul social le aveau asupra mortului și asupra celui în doliu, după reacțiile supraviețuitorilor.

Capitolul al VI-lea, **Viața de apoi**, este împărțit astfel: *Sufletul; Rai sau iad?; Credințe alternative; Credință și ne-credință; Ceremonii pentru mort; Povești cu fantome; A chema și a alunga fantomele*. Dintre concluziile acestui capitol, reținem:

- Filosofii operau cu definiții diferite ale sufletului și aveau opinii diferite despre soarta lui după moarte.
- Filosofii erau preocupați mai mult de probleme etice referitoare la suflet, dar restul oamenilor se întrebau dacă sufletul există și ce se întâmplă cu el după moarte.
- Pentru cei care nu credeau ca sufletul merge în Hades, exista credințe alternative (sufletele morților merg lângă lună ori soare, sau că un suflet se poate transforma în stea).
- Credințele referitoare la viața de apoi erau foarte diferite, iar scrierile filosofilor sau epitafurile nu ne permit să facem aprecieri calitative/cantitative referitoare la credința în viața de apoi.
- Poveștile despre casele bântuite de fantome și indivizii posedăți, foarte numeroase, erau destinate în primul rând distracției, dar ele arată și un anumit grad de credință în spirite, fantome, făcătorii de minuni.

La finalul cărții se găsește un **Apendice** cu sursele utilizate (autori, texte legale, inscripții, papirusuri), o **Listă bibliografică** și un **Index** de termeni, nume de persoane, locații geografice.

Lucrarea analizată aici permite celor interesați de Antichitatea romană în general, sau de fenomenul morții în lumea romană în particular, să înțeleagă mai bine Antichitatea romană, viziunea acesteia asupra vieții și morții, mentalitățile acestei perioade, modul de organizare și funcționare a societății de atunci. Cititorul este îndemnat să descopere lucruri noi prin studierea surselor istorice din epocă, să își pună întrebări și să caute răspunsuri. Recomandăm această lucrare tuturor categoriilor de cititori interesați, într-un fel sau altul, de Antichitatea romană.

Silvius Ovidiu CHIȘ